

to achieve the goal of interpretation, which can be interpreted with a certain opposite. After all, on the one hand, it consists in intellectually comprehending the will of the legislator and ensuring its concretization in the judicial decision, and on the other hand, this goal should be connected with ensuring justice of the law by taking into account the specifics of a particular case. The combination of these seemingly opposing aspects of the purpose can be ensured by the judge's justified and appropriate choice of method and method of interpretation. The peculiarities of judicial interpretation are that a judge must not only know the law, but also be able to apply it; must choose the alternative provided by the legal act, which is appropriate and ensures the fairness of the decision; to overcome the double meaning of the legal requirement by intellectual and volitional activity and inner conviction; take into account the causal relationship of interpretation - decision - execution of the decision; adhere to the powers granted and the procedural requirements for their implementation; be aware of the importance of judicial interpretation not only for a particular decision, but also for judicial practice.

Interpretation is an important prerequisite for the concretization of law, a means of ensuring its legitimacy and the fact of its high efficiency. In our opinion, interpretation in the process of concretization can take place:

- in the case of application of imperfect rules of legal technique, which has an incomplete wording and ends with a statement, etc., in other cases;
  - in case of availability of evaluation categories that need clarification;
  - in case of making changes, additions to the legal instruction or its cancellation;
  - in case the judge clarifies the content of the norm in the process of judicial discretion.
- Keywords:* law, law enforcement, interpretation, court interpretation, judicial decision.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-8

УДК 340.12

*Борис Володимирович Малишев,
професор кафедри теорії та історії держави та права
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук
ORCID: 0000-0003-2023-312X*

ПРИЙОМИ ТЕЛЕОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Постановка проблеми. Судові органи України досить часто використовують потенціал зазначеного способу тлумачення.

Зокрема, важливу роль телеологічний спосіб тлумачення відіграє під час розгляду адміністративними судами справ за участю суб'єкта владних повноважень. Як відомо, у частині 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди зобов'язані перевіряти, чи прийняті (вчинені) вони, зокрема, з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано. Отже, однією з підстав для скасування рішення або дії суб'єкта владних повноважень є їх ухвалення або здійснення всупереч меті норми, яка закріплює відповідні повноваження такого суб'єкта.

Важливим чинником, що сприяє поширенню в Україні практики використання телеологічного способу тлумачення, виступають рішення Європейського суду з прав людини. На відміну від тлумачення нормативно-правових актів, під час тлумачення міжнародно-правових договорів, до яких належить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, телеологічний спосіб традиційно посідає не додаткове, а одне з головних місць, що ґрунтується на положеннях частини першої статті 31 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року: «Договір має тлумачитись добросовісно, відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору».

Отже, зважаючи на вагомість телеологічному способу тлумачення для практики, є потреба у визначенні конкретних прийомів цього способу тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні теоретико-правові роботи як наукового, так і навчального спрямування лише лаконічно згадують про цей спосіб тлумачення норм права. Нині знання про телеологічний спосіб тлумачення, по суті, базується на невеликому за обсягом підрозділі праці П. Недбайла [1, с. 404-410] та однойменній монографії Т. Насирової, положення яких потребують переосмислення, зважаючи на реалії сьогодення.

Спроби вивчення згаданої проблематики можна знайти й у сучасних роботах представників галузевих наук [2, с. 165-167; 3, с. 672-686], які відрізняються ретельно підібраним емпіричним законодавчим матеріалом і прикладами судової практики, що однак водночас нерідко стає на заваді їх авторам сформулювати положення, які є вірними не лише стосовно певної галузі права, а й мають загальноправове значення.

Метою цієї статті є формулювання загальних засад та прийомів телеологічного способу тлумачення норм права.

Основні результати дослідження. Телеологічний спосіб тлумачення передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети. При цьому метою норми права виступають певні матеріальні або духовні цінності, які досягаються внаслідок реалізації цієї норми. Вказані цінності можуть належати до різних сфер суспільного життя (економічної, політичної, культурної, ідеологічної), в тому числі до суто юридичної сфери.

Норма права має яскраво виражений вольовий прескриптивний характер. Іншими словами, норма права є владним велінням, що встановлює певний обов'язковий варіант поведінки суб'єктів стосовно тих чи інших обставин. Але природа вольового характеру норми права викликає питання, яке можна сформулювати так: що є головним для тлумачення: воля (намір, мета) суб'єкта правотворчості чи воля (намір, мета) самої норми права? Відповідь на нього є досить важливою для практики: якщо головним є воля суб'єкта правотворчості, то це означає незмінність смислу норми права протягом усього її існування; якщо головним є воля самої норми, значить, її смисл може змінюватися залежно від різноманітних факторів (зміна пов'язаних з нею норм; зміна суспільних відносин, які нею регулюються тощо).

Не підлягає сумніву те, що, створюючи юридичну норму, суб'єкт правотворчості завжди має певний намір. Право виступає засобом для держави, яка діє від імені суспільства, для досягнення тих чи інших цілей.

Але з другого боку, безпосереднім регулятором суспільних відносин є норма права, а не наміри, ідеї або дії суб'єкта правотворчості. Тому об'єктом тлумачення є норма права.

Виходячи з того, що мета суб'єкта правотворчості та мета норми права є окремими правовими явищами, точку зору, за якою смислом норми права є конкретно-історичний намір суб'єкта правотворчості, називають суб'єктивним підходом, а точку зору, за якою смислом норми права є воля самої норми – об'єктивним підходом.

Найбільша уразливість суб'єктивного підходу проявляється у тому, що у процесі створення норми права у будь-якому разі бере участь не одна, а декілька осіб. Навіть якщо формально суб'єкт правотворчості є персоніфікованим (наприклад, президент або міністр), все одно норма фактично виникає внаслідок інтелектуальних зусиль різноманітних фахівців, що працюють в його апараті, а також радників, незалежних експертів тощо, які спочатку складають проєкт нормативно-правового акта, потім обговорюють і вдосконалюють його і нарешті погоджують його остаточну редакцію. Ще складнішою є ситуація з колективним суб'єктом правотворчості (парламентом, урядом, органами місцевого самоврядування тощо).

Поділяємо позицію Л. Луць, відповідно до якої нормативно-правовий акт (як і будь-яка інша форма права) є онтологічно об'єктивним, оскільки після оприлюднення він набуває незалежного «існування» відносно всіх суб'єктів, у тому числі щодо самого суб'єкта правотворчості [4, с. 15]. Відтак у цій роботі обґрунтовується погляд, який відповідає об'єктивному підходу до тлумачення норм права, згідно з яким під час телеологічного тлумачення з'ясовується воля самої норми права, а не воля абстрактного «законодавця».

Основна практична цінність наукового дослідження будь-якого способу тлумачення норм права полягає передусім в аналізі тих прийомів, які, власне, і складають його зміст.

На жаль, у неодноразово цитованій у науковій літературі вище досить великій за обсягом праці А. Барака [5] не знайшлося місця для опису конкретних прийомів телеологічного способу тлумачення.

Що ж до вітчизняної наукової літератури, то прийнятний за обсягом виклад таких прийомів пропонується лише у монографії Т. Насирової, яка класифікує їх таким чином: 1) врахування діалектики мети та засобу її досягнення; 2) висновок про мету норми, виходячи з мети іншої норми права; 3) висновок про мету норми, зважаючи на загальну спрямованість правового регулювання конкретних відносин; 4) врахування зв'язків мети норми з цілями більш загального характеру (загальної мети нормативно-правового акта, зв'язки норм особливої частини з цілями норм загальної частини або з метою інституту права, до якого належить норма); 5) висновок про мету норми згідно зі змістом Конституції (є особливо актуальним у разі з'ясування норм законів, що видано безпосередньо для конкретизації конституційних положень); 6) генетичний прийом телеологічного тлумачення (вивчення мети аналогічної норми права, що втратила чинність); 7) встановлення мети норми права шляхом вивчення наукової літератури; 8) з'ясування соціальної спрямованості норми (анкетування, експертне оцінювання тощо) [6, с. 50-60].

На наш погляд, вищевикладений перелік потребує уточнень: два останніх прийоми є зайвими, оскільки вони виходять за межі тлумачення, а перший прийом, пов'язаний з діалектикою відносин між метою і засобом, підлягає конкретизації. Вважаємо, що такою конкретизацією можуть виступити правила, які запропоновано Є. Васьковським [7, с. 303]: 1) кому заборонена мета, тому заборонена і дія, яка до неї призводить; 2) кому заборонена дія, тому заборонена і мета, до якої вона веде, якщо її не можна досягти іншою дією; 3) хто уповноважений до мети, той уповноважений і до дії, що веде до цієї мети, якщо вона не може бути досягнута іншими діями; 4) хто уповноважений до певної дії, той уповноважений і до мети, що досягається цією дією.

Крім того, до прийомів телеологічного тлумачення відноситься і правило, на яке вказує О. Черданцев: у разі неоднозначного розуміння норми права слід обрати той варіант, що найбільше відповідає меті норми [8, с. 211].

Т. Насирова виділяє варіанти, що можуть мати місце під час дослідження мети норми права: 1) інформація про мету норми міститься безпосередньо в її тексті; 2) мета норми виражена лише вельми загальним способом або неповно; 3) мета норми права визначається за допомогою мети відповідного інституту права, галузі права; 4) норма, яка тлумачиться, являє собою норму-ціль; 5) будь-яка інформація про мету норми права відсутня. Вважаємо, що у третьому варіанті слід вести мову не про абстрактні наукові (доктринальні) цілі інституту або галузі права, а про конкретні норми, в яких закріплено цілі певного інституту або галузі права.

Подана класифікація обумовлює те, що мету норми права можна визначити двома шляхами – за допомогою аналізу: 1) змісту та текстуального виразу норми права; 2) норм-цілей, норм-принципів, норм-деклараций нормативно-правового акта, в якому вона міститься, норм-цілей, норм-принципів інституту та (або) галузі права, до яких вона відноситься, або норм-цілей, норм-принципів, що мають загальносистемний статус.

Підхід до розуміння мети норми права за допомогою співвіднесення її з відповідними нормами-цілями, на перший погляд, дублює прийом системного тлумачення щодо врахування зв'язку норми, що інтерпретується, з принципом права. Водночас за телеологічного способу зв'язок між принципом і нормою розглядається в контексті моделі «мета – засіб», а не в контексті моделі системного тлумачення («ціле – частина», «абстрактне – конкретне»). За системного способу тлумачення з'ясовується субординаційний (ієрархічний) тип зв'язку між нормою з більшою юридичною силою та нормою з меншою юридичною силою, а за телеологічного способу тлумачення питання йдеться про те, наскільки норма права, яка тлумачиться, здатна виступати засобом для досягнення мети норми більш високої юридичної сили.

Норма права за загальним правилом має розумітися в якості засобу досягнення мети нормативно-правового акта, в якому вона міститься. Це твердження є водночас і аксіомою тлумачення, і принципом правотворчості. Тому можна погодитися з думкою П. Недбайла про те, що «без з'ясування мети закону не можна правильно витлумачити та застосувати норму, яка в ньому міститься» [1, с. 405]. При цьому однак слід брати до уваги ту обставину, що окремо взятий нормативно-правовий акт може мати цілу систему цілей, а його норми можуть бути спрямовані на досягнення різних цілей [9, с. 202]. Іноді мета норми не відповідає меті нормативно-правового акта, в якому вона мі-

ститься, але при цьому є засобом для реалізації норм більш високої юридичної сили. У зв'язку з цим виникає питання про те, що є первинним для тлумачення норми права: мета цієї норми чи мета нормативно-правового акта, в якому вона міститься? Питання можна ще ускладнити, додавши до нього згадку про цілі інституту права та галузі права, до яких належить норма, яка тлумачиться.

На наш погляд, відповідь на вищевказане питання можна отримати за допомогою його деталізації, адже фактично йдеться про взаємовідносини між звичайними нормами та нормами-цілями, нормами-принципами, нормами-деклараціями, нормами-засадами. Як ми зазначали, звичайні норми права (в тому числі їх цілі) мають виступати засобами для досягнення цілей, що сформульовані нормами більш високого рівня абстракції, більш високої юридичної сили та системного значення. Але це твердження не можна абсолютизувати, оскільки невідповідність цілі норми права нормам-принципам цього ж нормативно-правового акта не означає того, що норма права не є засобом для, скажімо, того чи іншого конституційного принципу. Так, основна для системи законодавства України норма-мета встановлена статтею 3 Конституції України, вона є деталізацією на національному рівні положень Загальної Декларації прав людини та основних міжнародно-правових договорів у галузі прав людини, і в сукупності з іншими законами нормативно закріплює внутрішні цілі вітчизняної правової системи.

Тому норми-цілі нормативно-правового акта можуть прояснити зміст норми права, яка міститься у такому акті, лише тією мірою, в якій ця норма виступає засобом для досягнення цінностей, що ними проголошені.

Висновки. Узагальнення висловлених у літературі думок дозволяє стверджувати, що телеологічний спосіб тлумачення норм права становлять такі прийоми: 1) урахування діалектики мети та засобу її досягнення (кому заборонена мета, тому заборонена і дія, яка до неї призводить; кому заборонена дія, тому заборонена і мета, до якої вона веде, якщо її не можна досягти іншою дією; хто уповноважений до мети, той уповноважений і до дії, що веде до цієї мети, якщо вона не може бути досягнута іншими діями; хто уповноважений до певної дії, той уповноважений і до мети, що досягається цією дією); 2) висновок про мету норми, виходячи з мети іншої норми права; 3) висновок про мету норми, зважаючи на загальну спрямованість правового регулювання конкретних відносин; 4) урахування зв'язків мети норми з цілями більш загального характеру (загальної мети нормативно-правового акта, зв'язки норм особливої частини з цілями норм загальної частини або з метою інституту права, до якого належить норма), при цьому вищі за значенням та юридичною силою цілі містяться у формах права, що мають вищу юридичну силу; 5) висновок про мету норми згідно зі змістом Конституції; 6) генетичний прийом телеологічного тлумачення (вивчення мети аналогічної норми права, що втратила чинність); 7) у випадку неоднозначного розуміння норми права слід обрати той варіант, який найбільше відповідає її меті.

Найважливішим у використанні телеологічного способу тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, який спотворює аксіологічні установки правового регулювання, зневажає соціальними наслідками того чи іншого висновку про зміст норми права. Цей спосіб тлумачення допомагає впроваджувати у поведінку суб'єктів стандарти основоположних принципів права, природних прав людини і верховенства права, забезпечуючи тим самим втілення цілеспрямованості кожної норми права.

Список використаних джерел

1. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 511 с.
2. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Я. Карабань / Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2007. – 193 с.
3. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : [в 4 т.] / Т. 4 Методологія тлумачення нормативно-правових актів [Ротань В. Г. та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань]. – К. : Юридична книга, 2008. – 848 с.
4. Луць Л. А. Объективное и субъективное в праворегулятивной деятельности (вопросы теории) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. А. Луць / АН УССР. Ин-т гос-ва и права. – Львов, 1989. – 24 с.
5. Barak A. Purposive interpretation in law. – Princeton : Princeton University Press, 2005. – 423 p.
6. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика / Т. Я. Насырова. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 144 с.
7. Васильковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васильковский. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 508 с.

8. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с.
9. Спасов Б. Закон и его толкование / Б. Спасов ; пер. с болг. В. М. Сафонов. – М. : Юридическая литература, 1986. – 247 с.

References

1. Nedbajlo P. E. Primenenie sovetskikh pravovykh norm / P. E. Nedbajlo. – М. : Gosyurizdat, 1960. – 511 s.
2. Karaban V. Ya. Tlumachennia aktiv tsyvilnoho zakonodavstva : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / V. Ya. Karaban / Odeska nats. yuryd. akad. – Odesa, 2007. – 193 s.
3. Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy : [v 4 t.] / T. 4 Metodolohiia tлумachennia normatyvno-pravovykh aktiv [Rotan V. H. ta in.; vidp. red. V. H. Rotan]. – К. : Yurydychna knyha, 2008. – 848 s.
4. Luc' L. A. Ob»ektivnoe i sub»ektivnoe v pravoregulyativnoy deyatelnosti (voprosy teorii) : avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01 / L. A. Luc' / AN USSR. In-t gos-va i prava. – L'vov, 1989. – 24 s.
5. Barak A. Purposive interpretation in law. – Princeton : Princeton University Press, 2005. – 423 p.
6. Nasyrova T. Ya. Teleologicheskoe (celevoe) tolkovanie sovetskogo zakona. Teoriya i praktika / T. Ya. Nasyrova. – Kazan' : Izd-vo Kazanskogo un-ta, 1988. – 144 s.
7. Vas'kovskij E. V. Civilisticheskaya metodologiya. Uchenie o tolkovanii i primenении grazhdanskih zakonov / E. V. Vas'kovskij. – М. : Centr YurInfoR, 2002. – 508 s.
8. Cherdancev A. F. Tolkovanie prava i dogovora / A. F. Cherdancev. – М. : Yuniti-Dana, 2003. – 381 s.
9. Spasov B. Zakon i ego tolkovanie / B. Spasov ; per. s bolg. V. M. Safonov. – М. : Yuridicheskaya literatura, 1986. – 247 s.

Малишев Б. В. Прийоми телеологічного способу тлумачення норм права

Досліджено та складено перелік прийомів телеологічного способу тлумачення норм права. Доведено, що цей спосіб тлумачення допомагає впроваджувати у поведінку суб'єктів стандарти основоположних принципів права, природних прав людини і верховенства права, забезпечуючи тим самим втілення цілеспрямованості кожної норми права.

Ключові слова: норма права, мета норми права, телеологія права, телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення норм права.

Malyshev B. V. Techniques of the teleological method of interpretation of legal norms

This article considers subjective and objective approaches to the teleological method of interpretation of legal norms.

Upon generalization of the thoughts presented in legal literature, the following list of techniques of the teleological method of interpretation of legal norms was made: 1) consideration of dialectics of the purpose and means of its achievement; 2) drawing conclusion on the purpose of the norm based on the purpose of another norm; 3) a conclusion on the purpose of the norm with regard to the general direction of the legal regulation of specific relations; 4) taking into account the link between the purpose of the norm and the goals of the more general nature (the general purpose of the normative legal act, the relationship of the norms of the special part with the purposes of the norms of the general part or for the purpose of the institution of law), in so doing goals of higher value and legal force are contained in the forms of law that have the higher legal force; 5) conclusion on the purpose of the norm in accordance with the content of the Constitution; 6) genetic reception of teleological interpretation (study of the purpose of a similar rule of law, which has expired); 7) in the case of an ambiguous understanding of a rule of law, you should choose the option that best meets its purpose.

Keywords: norm of law, purpose of the norm of law, teleology of law, teleological (purposive) way of interpretation of norms of law.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-9